

Összefoglaló a magyarországi nemzetiségi politikáról

Tilkovszky Lóránt: Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1998.

A hazai nemzetiségek múltja és jelene fontos része hazánk történetének. A trianoni Magyarország kisebbségeit érintően mégis csak a hatvanas évek második felében kezdődött rendszeres, tudományos kutatás. Ennek ellenére voltak és vannak kutatók, akik életművüket a kisebbségek helyzetét feltáró munkának szánták. Egyik legnevesebb köztük Tilkovszky Loránt professzor, aki egy új könyvben összegezte az erre vonatkozó ismereteket, köztük saját korábbi kutatásait.

Közép-Európa etnikai térképe a magyar közgondolkodásban szimbólummá vált. Természetes reflex, hogy a Magyarország határain túlnyúló nagy piros mezőt látjuk, amely azt bizonyítja, hogy a magyarság több generációja a 20. század nagyobbik részében több országban szétszórva élt és él. Csakhogy ennek a piros mezőnek a közepében, a magyar állam mai területén számos sárga, szürke, kék pötty is található. Ez a térkép valójában nemcsak a magyarok, hanem a velük évszázadok óta együtt élő más etnikai csoportok, nemzetek, nemzetiségek, nemzeti és etnikai kisebbségek térképe is. Hogyan alakult ezeknek a színes foltoknak a sorsa, aránya, s főként hogyan viszonyult hozzájuk a többség, illetve a mindenkori magyar állam? Tilkovszky Lóránt könyve, amelynek címlapjára nem véletlenül került a Kárpát-medence etnikai térképe, azt összegzi, amit a történelemtudomány ezekre a kérdésekre eddig válaszolt.

Éppen ezért a könyv megjelenése olyan feladatot tölt be, amellyel a magyar történetírás régóta adós: a 20. századi magyarországi nemzetiségpolitika szintézisszerű áttekintését. Ez azért nagyon fontos, mert a hazai nemzetiségek kérdése a 20. századi magyar történelemképből erősen hiányzik. A 19. század áttekintésében ma már mindig szinte hiánytalanul s komoly feldolgozottsággal van jelen; a legújabbkor előismeretekkel nem rendelkező tanulmányozója azonban legfeljebb a Volksbund létrehozásakor, a németek kitelepítésénél és a szlovák-magyar lakosságcsere kapcsán döbbenhet rá jó esetben, hogy lám, a trianoni Magyarországon is maradtak nem magyar polgárok. Ez természetesen érthető, hiszen a történelmi Magyarország számára az etnikai sokféleség a modern nemzetfejlődés során elsőrendű problémává vált, és a multikulturalitás nem elég rugalmas kezelése igen fontos tényezőként szerepelt az állam szétszakadásában. Az ország területének feldarabolása után a hazai kisebbségek kérdése nem volt többé központi kérdés. Elsőrendű - bár 1945 és a nyolcvanas évek között egyre kisebb súllyal kezelt problémává vált viszont, jogosan, az elcsatolt területek és a határon túli magyarság ügye. Pedig a magyarországi kisebbségek múltja része a magyar történelemnek, különösen a magyar állam történetének, hiszen ahhoz a kisebbségek nemcsak sorsuk rendezésének igénye jogán kapcsolódnak, hanem magyar állampolgárokként, illetve hazánk kulturális színességének gyarapítóiként is.

Az utóbbi években a szomszéd országok magyarságának a politikai életből gyakran félresöpört, de a valóságban mindmáig súlyos problémája, ha kis terjedelemben is, de helyet kapott az 1945 utáni magyar történelem összefoglalásaiban. Történt ez annak ellenére, hogy a témakör feldolgozottsága egyelőre igencsak a kezdetén tart. Ugyanilyen eredményről nem számolhatunk be a magyarországi kisebbségek esetében, aminek okát elsősorban egy megfelelő áttekintő kötet hiányában kereshetjük. Talán most, Tilkovszky professzornak köszönhetően változni fog a helyzet.

Aki új könyvének címét látja, abban rögvest fölmerül a kérdés, hogy vajon mit kell érteni a 20. századon, hiszen éppen a nemzetiségi kérdésben a század első két évtizede radikálisan elkülönül a többi részétől. A könyv az egész századról szól, tehát a századelőt is magába

foglalja 1901-től, ami nem könnyű vállalkozás, hiszen az első világháborúig, de tulajdonképpen egészen a Tanácsköztársaságig eltelt időszak a kisebbségpolitika szempontjából még a „hosszú 19. század” részének tekinthető. S nehéz erről a valódi 19. század nélküli csonkról a korábbi események, élmények s különösképpen az 1868-as nemzetiségi törvény nélkül beszélni. Ezt a szerző úgy oldja meg, hogy feltételezi az olvasó előzetes ismereteit a dualizmus korábbi szakaszáról. (Egyébként más, nem kifejezetten nemzetiségpolitikai vonatkozású történeti szintézisek is megjelentek - például az ELTE BTK egyetemi tankönyve -, amelyek a 20. század magyar történelmét ilyen módon próbálják egységben kezelni.) Azt a nehézséget, hogy a századforduló és a világháború közötti másfél évtized nemcsak csonka, de viszonylag rövid időszak, azzal oldja fel, hogy ehhez a kérdéskörhöz csatlakozik az első világháború és a polgári demokratikus, illetve a kommunista forradalom.

Ezt követően - mint a magyar történeti feldolgozásokban általában - kisebbségpolitikailag is egységes korszakot alkot a két háború közötti periódus a második világháborúval, a háború utáni rövid demokrácia a kommunizmussal, s külön jelenik meg, mint legrövidebb egység, a rendszerváltozás, illetve az azóta eltelt évtized. Ezeken a korszakokon belül általában kormányról kormányra haladva tekinti át a könyv a nemzetiségpolitika változásait, ami igazán csak 1956 és a nyolcvanas évek között szakad meg, érthetően, hiszen akkoriban a kisebbségpolitika irányvonala tényleg nem függött a kormányátalakításoktól. Valójában tehát a kormányok kisebbségpolitikájához kapcsolódik a kisebbségek önálló politizálása, már amikor volt ilyen, illetve a két háború között a magyar értelmiség (Szekfű Gyula, Szabó Dezső, Bajcsy-Zsilinszky Endre) asszimilációs vitája. Talán kevésbé színes téma, de érdemes lenne ugyancsak feltárni a hatvanas évek végének, hetvenes évek elejének magyar értelmiségi törekvéseit a tudományos kisebbségkutató műhelyek megalapozása és megindítása, az irodalmi és társadalomtudományi folyóiratokban a kisebbségi kérdés - korábbiakhoz képest erőteljes - megjelenése kapcsán. (Ez az éledés - akárcsak a könyvben közreadott értelmiségi vita - szoros összefüggésben állt a határon túli magyar kérdéssel, persze azzal a különbséggel, hogy a Kádár-korszak derekán a magyar kisebbségi problematika szinte éppúgy vagy méginkább Csipkerózsika-álmából ébredt, mint a hazai nemzetiségek ügye.)

Annak ellenére, hogy a kilencvenes évek alkotják a legrövidebb áttekintett időszakot, az egyetlen dokumentum, amelyet a kötet közread, az 1993-as nemzetiségi törvény, ebből a korszakból származik. Ez kissé ellentétben áll azzal, hogy a kilencvenes évek nemcsak rövid, de a többi korszakhoz képest nagy vonalakban vizsgált időszak is (hiszen még nem nagyon akad olyan feldolgozás, amelyre a szintézis támaszkodhatna). Persze jogos ezt a hiányosságai ellenére is minden bizonnyal korszakalkotó törvényt külön kiemelni, hiszen a jövőt ez a dokumentum alapozza meg, de kérdéses számomra, hogy ha már a könyv közli ezt a forrást, akkor nem lett volna-e érdemes más dokumentumokat is közreadni. Már csak azért is, mert a jelenlegi törvény a legkönnyebben hozzáférhető a meghatározó nemzetiségpolitikai dokumentumok közül. Az utolsó fejezet kiemeli például a kontinuitást az 1868-as és az 1993-as törvény között, úgyhogy legalább ezt a dualizmus kori (s nagyon sokáig a 20. században is érvényes) törvényt újra lehetett volna közölni. De nem ártott volna közreadni a kisebbségi oktatást szabályozó rendeleteket: az 1923-as, 1946-os rendeletet és az 1960-as minisztériumi utasítást, illetve körleveleket hiszen a mai nemzetiségi törvény oktatási szabályozása ezeknek a tükrében is értékelhető. Esetleg érdemes lehetett volna publikálni a nemzetiségi törvényeket helyettesítő kisebbségpolitikai párthatározatok közül legalább egyet, mondjuk az 1958-ast, amelyre a Kádár-korszakban szinte végig mint a gyakorlati politikát meghatározó alapidokumentumra hivatkoztak.

A könyv a kutatók számára is értékes segítséget nyújt az igen részletes és kommentált irodalomjegyzékkel, amelynek nagy részét a szerző föl is használta szintézisében. Talán a teljesség kedvéért hozzá lehetett volna tenni a kérdéskör egyébként nem túl bőséges nyugati

irodalmát (ilyen a két háború között is akadt, s nemcsak Németországban, hanem például Angliában is), tekintettel arra, hogy az gyakran más szempontból világítja meg az eseményeket, mint a vele egyidejűleg kiadott hazai művek. Bár egy ilyen adalék megtöri a bibliográfia egységességét, amely a magyar nyelvű irodalmat vette célba, ugyanakkor árnyalná is néha az értékelést, hiszen például a könyvben megjelenik a két háború közötti német vélemény, amely a szomszéd országokkal összehasonlítva kedvezőtlennek ítélte meg a németiség magyarországi helyzetét. Kedvezőtlennek abból a szempontból, hogy a németek közösségi alanyisága kevésbé ismertetett el, mint máshol. S ez fontos dolog, de föltétlenül kiegészítendő például C. A. Macartney észrevételével (*Hungary and her Successors*. Oxford, 1937. 445-461.), amely szerint Magyarországon, ellentétben szomszédjaival, ha egy nem magyar nemzetiségű polgár bizonyos nemzeti alapelveket elfogad, akkor etnikai hovatartozásától függetlenül - nemcsak elvileg, hanem gyakorlatilag is - bármilyen magas állami pozíciót betölthet. (Tilkovszky Lóránt egyébként ezt a gyakorlatban elég világosan illusztrálja is, Bleyer Jakab és Gratz Gusztáv pályafutásának bemutatásával.)

A felhasznált irodalom beemelése a főszövegbe általában nagy alaposságról tesz tanúbizonyságot, annyira, hogy egy-egy résznél még az eredeti szerzők gondolatai, megfogalmazásai is érződnek. Ez igen színessé teszi a könyvet. Nagyvonalúságot csak abban az esetben érzektem, amikor a szerző saját műveit foglalja össze, amit szükségessé tett az a tény, hogy-különösen a két háború közötti korszak - nemzetiségpolitikai történetének feltárásában oroszánrészt vállalt, és saját munkáinak idézésével kapcsolatban terjedelmi korlátokkal is szembe kellett néznie.

A főszövegből világosan kitűnik, hogy Tilkovszky Lóránt nemcsak nagyon alaposan ismeri, de kritikusan is kezeli a szakirodalmat, amelynek például át kell vennie eltérő és nem mindig pontos szóhasználatát. Kár, hogy bizonyos esetekben nem sikerült precízebb formába öntenie a szocialista történelemírás olyan „gumifogalmait”, mint például a „reakciósság”, amelynek esetében mi, akik éltünk a kommunizmusban, tudjuk, hogy mire gondolt az eredeti szerző, de a nálunk néhány évvel fiatalabb generáció már nem fogja érteni. Terminológiáról szólva nemcsak ilyen általános fogalmakra gondolok hanem a szakkifejezésekre is. A könyv nem untatja az olvasót fogalmi tisztázással, ami helyes, hiszen kevés dolog riasztja jobban a publikumot, mint a feleslegesnek tűnő elmélkedés.

A művet olvasva egyre inkább azon kezdtem gondolkodni, hogy pontos dolog-e szinonimaként használni a nemzetiségi politikát és a nemzetiségpolitikát. Jól megvizsgálva a két kifejezést, az előbbi a nemzetiségek mint autonóm közösségek saját politikáját takarja, az utóbbi pedig a kifejezetten rájuk vonatkozó állami politikát. Ez azért nem mindegy, mert a szocialista Magyarországon a propaganda - de a tudományos irodalom is - elég következetesen nemzetiségi politikáról beszélt, ami nem állta meg a helyét. Azért sem, mert 1948 után semmilyen olyan öngazgatási szerv nem létezett, amely legitim módon képviselte volna ezeket a közösségeket, s megfogalmazta volna törekvéseiket. Ilyennek mutatták be a nemzetiségi szövetségeket, de azok pártirányítás alatt, szervezett tömegbázis nélkül tevékenykedtek, úgyhogy semmiképpen sem folytattak ténylegesen nemzetiségi politikát. (Lásd erről Föglein Gizella: „Közvetíteni a párt és a kormány szavát”. Nemzetiségi-kisebbségi szövetségek 1958-1972. *História*, 1996/9-10.) A valóságos törekvések legfeljebb az 56-os forradalomban kerültek napvilágra.

Maguknak a szövetségeknek a kérdése egyébként pont az a terület, ahol Tilkovszky Lóránt - az 1948, illetve különösen is 1956 utáni kisebbségpolitikáról írva - éppen a fogalmak területén nagyon sikeresen szakít az egykorú irodalommal. Akkoriban ugyanis gyakorta egy szövetség valamiféle szervezkedését úgy tüntették fel, mintha az adott „nemzetiség” (vagy általában a nemzetiségek) különös aktivitást mutatott volna, ezt és ezt tette. Pedig amikor például közvetlenül az 1956-os forradalom után összeül a szlovák szövetség ún. aktívaértekezlete - amelyen a források tanúsága szerint több tisztis rangban lévő vesz részt-, az

aligha minősíthető a magyarországi szlovákság aktivitásának Hasonló példákat hozhatnánk más nemzetiségekről is. Tilkovszky Loránt új könyve igen következetes abban az egzakt megközelítésben - amit egyébként a kilencvenes évekbeli történészi szakirodalom sem nélkülöz -, hogy mindig kifejezetten magáról az adott szövetségről mint szervezetről tesz említést, anélkül, hogy egyenlőségjelet tenne a szervezet és a kisebbség között.

A könyv hangvételére általában véve is jellemző a tárgyilagos egzaktuság: a tények felsorolására törekszik. Ahol mégis értékelésre kényszerül, ott egy önálló kisebbségpolitikai ideál nézőszögéből indul ki, amely nincs más szempontok (például az ország integritása, a határon túli magyarság jogai, a szocializmus építése, a népek közötti testvériség, a hídszerep vagy az európai integráció) érvényesülésének alárendelve. A két háború közti időszak tárgyalása során nagyon részletesen, de az ún. „automatizmus” időszakára vonatkozóan is bemutatja ezeket a nézeteket, anélkül azonban, hogy akár velük, akár nyílt elvetésükkel azonosulna. Az önálló kisebbségpolitikai álláspont nevében azonban nem apatikus, nem önmarcangoló, mint ahogy ez számos hasonló nézőpontú írásban előfordul. Ugyanakkor jövőbe tekintését az alaptalan optimizmus sem jellemzi. Erős kétségek között ír arról, hogy képes lesz-e a nemzetiségi törvény eleget tenni célkitűzésének, vagyis nemcsak megállítani, hanem visszafordítani a kisebbségek beolvadását.

Szesztay Ádám